

Geljegiň howpy – suw gytçylygy

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 января, 2025

Geljegiň howpy – suw gytçylygy GELJEGIŇ HOWPY – SUW GYTÇYLYGY

Suw ýaşayşyň gözbaşy. Şonuň üçinem ýer togalagyndan başga ýerdäki ýaşayşyň gözleglerinde suwuk görnüşdäki suwuň barlygy-ýoklugy öwrenilýär

Suw ýaşayşyň gözbaşy. Mysal üçin, adam organizminde bolup geçýän ähli funksiýalarda (iýmit siňdiriş, gan aýlanyş, dem alyş, daşyna çykaryş ýaly) suwa mätäçlik duýulýar. Şonuň üçinem ýer togalagyndan başga ýerdäki ýaşayşyň gözleglerinde suwuk görnüşdäki suwuň barlygy-ýoklugy öwrenilýär.

Kosmosdan seredilende planetamyz mawy şar ýaly bolup görünýär. Munuň sebäbi ýer gabygynyň 71%-niň suw bilen örtülen bolmagydyr. Suwuk görnüşdäki suw ýer togalagyny Gün sistemasyndaky beýleki planetalardan tapawutlandyrýan iň esasy maddadyr. Geologiki subutnamalar suwuk görnüşdäki suwuň 3,8 milliard ýyl bäri ýer togalagynda bardygyny görkezýär.

Esasanam bir maddanyň ereme we gaýnama gyzgynlygynyň arasynda ullakan tapawut bar. Emma suw otnositel gysylan gyzgynlygyň arasynda gaty, suwuk we gaz görnüşinde gabat gelip biler.

Eýse ýaşaýşyň gözbaşy bolan suw planetamyzda pikir edişimiz ýaly köpmi?

Dünýäde 1.386.000.000 km³, ýagny, 1.385 kilometre barabar şaryň ululygyna deň mukdarda suw bar. Dünýädäki suwuň 96,5%-i okeanlarda, köllerde, derýalarda, buzluklarda ýerleşýär. Emma janly-jandarlaryň ýaşaýşynyň dowam etmegi üçin diňe süýji suwa zerurlyk bar. Dünýädäki suwuň bolsa bary-ýogy 2,5%-ni (10.633.450 km³) süýji suwlar tutýar.

Global derejede suw sarp edijiligi gün geçdigi saýy artýar. Şeýle-de global maýlama sebäpli klimatdaky üýtgeşme, howa hadysalarynyň çakdanaşa ýygylaşmagy, arassa suw gorlarynyň hapalanmagy arassa süýji suw gorlarynyň barha köp sarp edilmegine sebäp bolýar.

Dünýä ýurtlarynyň üçden biriniň suw üpjünçiligi ýok ýa-da juda çäkli. Dünýä ilatynyň 18%-i bolsa arassa suwa mätäçlik çekýär. Suw gorlarynyň azalmagy göçhä-göçlük we köpçülikleýin ýokanç keseller ýaly ýaramaz täsirlere ýol açýar.

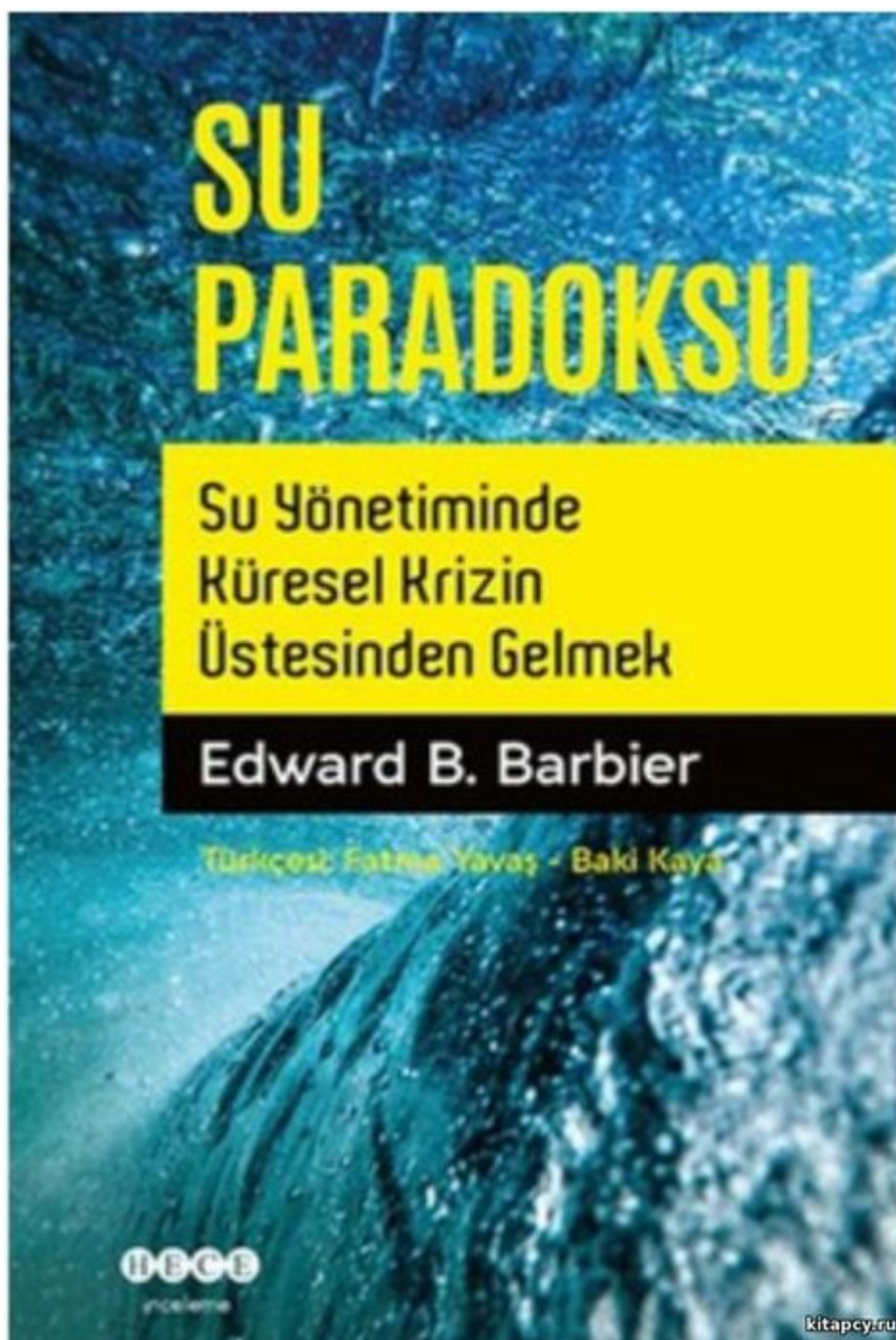
Dünýädäki arassa süýji suw zapasy çäkli. Bu zapasyň yzygiderli ulanylýandygyna garamazdan gutarmaýandygynyň sebäbi suw aýlanşygy diýilýän prosesiň dowamynda suwuň global ölçege yzyna gaýdyp gelmegindedir. Her ýyl 577.000 km³ suw (Garadeňizdäki suwuň massasyndan has köp) bu aýlanşygyň içinde aýlanyp dur.

Bu suwlaryň 502.800 km³-i okeanyň ýüzünden, 74.200 km³-i bolsa gury ýerden bugarýar. Buga öwrülen suwlar atmosferada ýokaryk hereket etdigiçe sowaýar we agyrlaşyp ýagyşa öwrülýär. Şeýdip buga öwrülen suwlar bilen deň derejedäki suw ýagyş-ýagmyrlar arkaly okeanlara (458.000 km³) we gury ýere (119.000 km³) gaýtadan dolanyp barýar. Gury ýeriň ýüzünden buga öwrülip daşlaşan we agyrlaşyp gury ýere gaýdyp gelýän suwuň mukdarynyň arasyndaky tapawut ýylda 44.800 km³. Bu görkeziji akar suwlar (42.700 km³) we ýerasty suwlar (2100 km³) bilen gury ýerden okeanlara akýan suwuň mukdaryna deň. Munuň özi adamlaryň ýaşaýş zeryrlyklaryny kanagatlandyrmak we ykdysady işlerini dolandyrmak üçin gerekli süýji suwuň gözbaşydyr.

Emma süýji suwlar ýer togalagynda deň paýlananok. Käbir sebitler suw gorlary taýdan has baý bolsa, käbir ýerlerde suw

gorlary diýseň çäkli. Ýyllyk 42.700 km³ süýji suw gorlarymyzyň 32%-i Aziýada, 28%-i Günorta Amerikada, 7%-i Ýewropada, 6%-i Awstriýada ýerleşýär.

Bir ýerde süýji suw gorlarynyň mukdarynyň zerurlyk duýulýan suwuň mukdaryndan az bolmagyna suw stresi diýilýär. Dünýä boýunça alanda Afrikada suw stresi barha ýokarlanýan bolsa, Demirgazyk Amerikada suw stresi pes derejelerde.

• **Türkiýe süýji suw gorlary taýdan nähili ýagdaýda?**

Ýurdumyzyň ýerüsti we ýerasty süýji suw potensialy ýylda

112km³. Häzir 95 km³ ýerüsti suw mümkinçiligimiziň bary-ýogy 27,5 km³-den peýdalanyp bilýäris. Bu gorklaryň 76%-i suwaryşda, 14%-i agyz suwy hökmünde, 10%-i bolsa senagat önümçiliginde ulanylýar.

Ýurtlar ýylda adam başyna düşýän ýaramly süýji suwuň mukdaryna görä kategoriýalandyrylýar. Munuň 1.000 m³-dan az bolmagy suw gytçylygy, 1.000-1.700³-dan köp bolmagy bolsa suw bolçulygy hökmünde baha berip bolar. Ýurdumyzda adam başyna düşýän ýaramly agyz suwunyň mukdary 1.555 m³. Ýagny Türkiýe suw gorkusy bar ýurtlaryň toparyna girýär.

BMG-nyň Azyk we Ekerançylyk boýunça guramasynyň (FAO) maglumatlaryna görä, suw gorkusyny başdan geçirýän ýurtlaryň derejesi 34%-e, suw gytçylygyny başdan geçirýän ýurtlaryň derejesi bolsa 15%-e ýetip biler. Şeýle-de, 2050-nji ýylda 9,4 milliarda ýetjekdigi çaklanylýan dünýä ilatynyň 40%-i suw ýetmezçiligini başdan geçirip biler.

Aýratynam ýurdumyzda we dünýä boýunça suw gorklaryndan tygşytly peýdalanmak gün geçdigisaýy möhüm problema öwrülip barýar. Mysal üçin, hammamda geçirýän wagtymyzy gysgaltmak, ir-iýmişleri we gök önümleri akar suwuň astynda ýuwmagyň deregne suwdan doldurylan gapda goýup ýuwmak, kir ýuwyýan enjam ýaly suwy tygşytlap ulanýan enjamlary saýlap almak edip biljek önüni alyş işlerimizden bary-ýogy birnäçesi. Çünki gönüden-göni ulanýan suwumyz bilen bir hatarda dürli ýollar arkaly süýji suw gorklarynyň harç edilmegine sebäp bolýarys. Mysal üçin geýýän eşigimiziň öndürilmegi üçin (ýagny, pagtanyň ekin meýdanynda ýetişdirilmeginden tä zawodda ýüplüge we eşige öwrülişne, satyljak dükanyndan biziň elimize gelip gowuşýança geçen wagtda) ulanylýan suwuň mukdary 2.500 litre golaý. Suw aýak zýy diýip atlandyrylan bu kesgitleme bir şahsyň gönüden-göni ýa-da başga maksatlar üçin ulanýan suwunyň mukdaryny görkezýär.

Dünýä ilaty gün geçdigisaýy köpelip barýar, köpeldigiçe-de suw gorklary öňküden beter hapalanýar. Şonuň üçin diňe özümüz üçin däl, geljekki nesiller we beýleki janly-jandarlar üçinem arassa süýji suw gorklaryny goramak gerek. Şu babatda düýpli işleri ýola goýmak maksady bilen her ýylyň 22-nji marty BMG

tarapyndan Bütindünyä Suw günü hökmünde belenip geçilyär. Bizem suwy tygşytly ulanmaga üns berip, öz suw aýak yzmyzy kiçeldip bileris.

• **Çeşmeler:**

1. I.A.Şıklomanow "Appraisal and Assessment of World Water Resources", Water International, Cilt 25, Sayı 1, s. 11-32, 2000.
2. J.L.Marko "Monitoring water resources and water use from earth observation in the belt and road countries.", Bulletin

of Chinese Academy of Sciences, tom 32, sah. 62-73, 2017.

3. Vanham, D. ve Leip, A., "Sustainable food system policies need to address environmental pressure sand impacts: The example of water use and water stress.", Science of The Total Environment, Cilt 730, Makala no: 139151, 2020.

4. FAO, Crops and Drops: Making the Best Use o f Water for Agriculture, Rome, 2002.

Selin ÇORBA.

22.03.2021 ý. Publisistika